

Mihaela ALBU

„AGORA” – „REPER LUMINOS ÎN PANORAMA PUBLICAȚIILOR ROMÂNEȘTI ÎN EXIL”

Titlul lucrării de față, deși poate părea prețios, acoperă o realitate, iar credibilitatea rezidă în faptul că el reproduce exact cuvintele de apreciere făcute de unul dintre cei mai avizați comentatori, colaborator și martor totodată al revistei pe care ne-am propus să o prezentăm. Este vorba despre Virgil Ierunca, co-fondatorul unicului număr al unei publicații cu același nume inițiate după război de un alt viitor exilat, Ion Caraion.

Ierunca alesese această formulare superlativă pentru a scrie despre noua „Agora” într-o prezentare pe care o făcuse în paginile unui prestigios ziar din exil, „Lumea liberă”, în ediția cu numărul 33, la paginile 19-20.

Sunt, așadar, în istoria presei literare românești, două reviste cu același nume: una apărută la inițiativa lui Ion Caraion în colaborare cu Virgil Ierunca, în anul 1947, dar, din păcate, numai într-o singură apariție și „Agora. Revistă alternativă de cultură”, înființată sub egida centrului de politologie Foreign Policy Research Institute din Philadelphia, în anul 1987 (până în 1993), de către Dorin Tudoran, scriitorul care s-a numărat printre opozanții importanți ai regimului ceaușist. Ajuns în Statele Unite, el a înființat această revistă cultural-politică de mare anvergură și cu special impact asupra intelectualilor din exil, ca și asupra celor din țară (aici trimițându-o gratuit!). Și totuși, chiar dacă ajungea și în România în perioada comunistă, aceasta se făcea în clandestinitate, iar numărul exemplarelor nu era desigur suficient și de aceea revista este încă până astăzi foarte puțin cunoscută de cititori.

Într-un program mai amplu de restituire/revalorificare a literaturii și, în cazul de față, a publicisticii literare din exil¹/diaspora, o revistă de anvergura „Agorei” va da pe deplin măsura activității culturale a celor stabiliți (din rațiuni bine cunoscute) pe alte meleaguri. Este vorba, în cazul revistei româno-americană, în primul rând de nume sonore care făceau parte din primul colegiu de redacție: Eugen Ionescu (președinte de onoare), Mihnea Berindei, Mihai Botez, Marta Caraion, Matei Cazacu, Matei Călinescu, Ioan Petru Culianu, Victor Frunză, Virgil Ierunca, Monica Lovinescu, Ion Negoitescu, Virgil Nemoianu, Ion Vianu; la care s-au adăugat, începând cu al doilea număr: Andrei Codrescu, iar după 1989: Nicolae Manolescu, Octavian Paler și Dan Petrescu. Pe lângă românii din exil, colegiul de redacție mai cuprindea și nume străine, ca Alain Besançon, André Glicksmann, René Tavernier ș.a.

Față de țara în care aproape tot ceea ce se realizase literar între cele două războaie devenise prohibit, iar doctrina stalinistă sugruma din ce în ce mai mult orice libertate creatoare, intelectualii din exil își asumaseră (direct ori indirect) menirea de a continua peste graniță literatura română. De aceea, rolul revistelor (foarte diverse și cu denumiri deosebit de sugestive), ca și cel al publicațiilor culturale, se va dovedi extrem de important în menținerea identității² și în promovarea libertății de creație. Titlurile acestora au fost în număr destul de mare; noi apariții au fost extinse pe toată perioada exilului, cu o continuitate până în prezent. Nu este scopul nostru să le enumerăm aici, să le localizăm geografic și nici să le analizăm rolul deținut în momentul respectiv.

¹ Diferențierea termenilor se face în multe studii (cvasi)recent apărute. Cităm printre acestea pe cel al Evei Behring, *Scriitori români din exil (1945-1989)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001. **Exilul** acoperă (în majoritatea accepțiunilor) perioada 1945-1989.

² „Cât de importante erau în primii ani ai exilului identitatea națională, culturală și religioasă, ocuparea unor poziții opuse față de constrângerile ideologice din patrie și câștigarea unor puncte de vedere proprii în condiții de libertate – o arată valoarea de simbol a denumirilor date periodicelor din întreaga lume.” (Eva Behring, *op. cit.*, p. 62).

Am ales – cum am specificat mai sus, pentru exemplificare – o revistă cu impact, ea fiind deosebit de bine primită de publicul cititor, datorită atât prestigiului celor ce au semnat în paginile ei, cât și prin diversitatea tematică a cuprinsului său.

În acest sens, un prim aspect care trebuie evidențiat este că „Agora” nu trebuie receptată (și nu a fost) ca o publicație exclusiv literară.³ Încă de la apariție, paginile de poezie sau proză, eseurile și articolele de critică literară au alternat cu opinii pe teme politice. De altfel, redactorul-șef, Dorin Tudoran, se delimita polemic încă din articolele-program (*Nu și O țară tristă, plină de umor*) și arăta că intenția este ca revista să fie „o tribună de exprimare atât a exilului extern, cât și a celui intern”, pledând totodată „pentru adevăratele interese culturale ale românilor de acasă; și nu doar pentru cele culturale”.

Și în revista „Agora”, ca în toate scrierile celor din exil, semnificativă este pledoaria pentru menținerea identității prin promovarea culturii românești, dar mai ales prin păstrarea limbii române ca limbă de exprimare artistică. Un exemplu elocvent (și deloc singular) este *Cuvântul înainte* (din numărul 1/1987) semnat de Eugen Ionescu, în care pleda pentru o literatură de exil în limba română: „*Ecrivez en roumain! / „Scrieți românește!*”, cunoscutul dramaturg militând pentru o literatură a exilului care să fie un fenomen firesc de continuitate, dar și de deschidere către alte spații: „*În timp ce cultura română din România a fost smulsă din rădăcinile ei spirituale, adevăratele rădăcini au putut fi transplantate dincolo de frontiere și se pot întinde în lumea întreagă*”.

Întinse astfel peste tot în lume, „rădăcinile” românești au crescut ramuri, „Agora” fiind una dintre cele mai bine afirmate în sol străin. Nedorindu-se o revistă exclusiv literară, cât una culturală, dar mai ales o revistă „alternativă”, încă de la primul număr publicația își constituise identitatea printr-o structură proprie, originală. Rubricile în care era divizată erau – în parte – cu totul diferite de cele ale altor reviste. Exemplificările ar trebui să acopere sumarul fiecărui număr în parte. Ne vom rezuma la câteva, subliniind îndeosebi diferența specifică, genul proximal constituindu-l capitolele de poezie și proză, uneori și cele de *Jurnal* ori de prezentare de carte. Un loc aparte va trebui să acordăm editorialului semnat constant de Dorin Tudoran, temele abordate fiind în majoritate politice și mai puțin culturale, dar întâlnim și o discuție pe mult dezbătutul „caz” al volumului Anei Blandiana – *România sau/și cazul Arpagic* –, interzicerea acestuia fiind, de fapt, tot prilej de dezbateri asupra politicii regimului ceaușist.

O rubrică specială (și – prin titlatură – de asemenea cu certe conotații politice) este cea denumită „Fără viză – Pagini din România”. Sunt aici găzduite creații literare ale unor scriitori (disidenți) rămași acasă, punte simbolică peste spații, dar mai ales afirmație a unității literaturii române, indiferent dacă era scrisă la București, New York, Paris, Madrid etc. Numele acestora sunt în general bine cunoscute astăzi – deopotrivă prin creația lor, dar și prin atitudinea curajoasă de opoziție la regimul comunist. Se cuvin amintiți astfel Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, Luca Pițu, precum și unul care, din „cântăreț” al socialismului a devenit un fervent opozant, Dan Deșliu. Multe dintre titlurile poemelor inserate în revistă vorbesc de la sine despre tematica pusă cu precădere sub semn liric (ca, de exemplu, *Se-întâmplă, Praga '69* – Dan Deșliu). Proza are, de asemenea, prin titlurile propuse, certe conotații politice: *Vânt de libertate* (Liviu Cangeopol), *Se dă ... sau nu se dă* (Nicolette Franck), *Final?* (Gheorghe Tomaziu) etc.

Replica în oglindă a rubricii de mai sus este cea intitulată „România din afara României”, fiind, desigur, publicații aici scriitorii exilați pe pământ american și nu numai. Reținem, la poezie, creațiile

³ În numărul 45 al ziarului „Lumea liberă”, la pagina 9, Cornel Dumitrescu va saluta apariția numărului 2 pe 1989 al revistei „Agora”. Ziaristul consideră revista – pe drept cuvânt – nu numai culturală, dar și politică: „*Jucându-ne cu vorbele, am caracteriza această minunată înmănunchere de talente, personalități și opere din exil cu lucrări ale unor reprezentativi condeieri opozanți din țară (exilul folosește și atribuie de cele mai multe ori greșit calificativul de disident) drept revistă de politică literară sau, de ce nu, de literatură politică*”.

lui Mihai Ursachi (*Explozie, Viață de zi cu zi*), Nina Cassian (*Vis cu secetă, Colegilor mei, Nostalgică*), Dinu Flămând (*Seară tristă cu batiscaf, Procesul maimuțelor*); la proză, pe cele semnate de Alexandra Târziu, Andrei Brezianu, Constantin Eretescu, iar la eseu și critică literară (sub rubrica „Civilizația textului”), consistentele pagini aparținând lui Matei Călinescu, Ioan Petru Culianu, Lucian Raicu ș.a.

O rubrică ce ține tot de politica revistei (cu vădite accente polemice față de tot ceea ce se petrecea în țară) este cea intitulată „Idei. Opinii. Atitudini”. Vom exemplifica aici cu un text al Ralucăi Petruțian – *Puterea de a spune da*, în care autoarea, după ce salută și subliniază importanța apariției unei reviste românești de cultură de talia „Agorei”, „*eveniment cultural și politic în egală măsură*”, prima revistă românească ce „*a obținut sprijinul financiar american*”, pune o întrebare-cheie: „**am redevenit cu adevărat europeni?**”. Autoarea este de acord că „*primii pași*” s-au făcut și aceștia sunt „*și cei mai importanți*”. Acești pași care ne deschid ușa către (re)intrarea în statutul de europeni sunt, în opinia autoarei, cei către libertatea care „*trebuie concepută atât ca putere de a spune NU⁴, de a te opune unei realități degradante, cât și ca putere de a spune DA, recreând și reordonând realitatea ieșită din matcă*”.

Și din nou, după trecerea în revistă a câtorva dintre rubrici și autori, vom da cuvântul tot celui care își făcuse un fel de datorie de suflet în a urmări publicația și a o prezenta publicului cititor. Astfel, ca un fel de bilanț, după un an de la apariția „Agorei”, Virgil Ierunca o percepe a fi „*o publicație de ținută intelectuală care, cu fiecare număr, se impune prin rigoare, gust, ținută*”. În plus, consideră comentatorul, „*cel mai mare merit al lui Dorin Tudoran este acela de a pune accent pe publicarea textelor scriitorilor din țară, disidenți sau nu, care nu se pot exprima din cauza cenzurii din ce în ce mai stupide și mai aspre*”. În felul acesta, adaugă Ierunca, Dorin Tudoran „*realizează acea punte necesară între exilul interior și cel exterior, libertatea și demnitatea constituind cele două componente solare ale scriitorilor din țară și din afara țării, care nu se resemnează în alibiul unei tăceri din ce în ce mai nejustificate în zodia neagră în care a intrat cultura românească*”.

Această „zodie neagră” a culturii noastre au încercat să o lumineze într-un fel scriitorii aflați în exil, publicațiile lor dezvăluind ceea ce acelea din țară nu își puteau permite din cauza cenzurii despre care știm cu toții și despre care amintește și Virgil Ierunca.

Cum cel mai recent număr al „Agorei” de la data cronicii din ziarul newyorkez (nr. 1/1989) se deschide cu texte ale unor scriitori aflați în România și sfârșește cu cele ale unor scriitori din exil, Virgil Ierunca găsește firesc să se ocupe mai întâi de „*textele clandestine sosite din România*”, deoarece, va argumenta el, „*curajul și cinstea trebuie puse pe primul plan*”.

În continuare, este recenzat întreg volumul, începând cu semnalarea unor poeme ale lui Dan Deșliu (poet hărăzit de Securitate în țară pentru actele sale de curaj, enumerate de recenzent), apoi cu cele ale mai tinerilor Bogdan Ghiu și Ștefania Gorun. Mai departe, scrie Virgil Ierunca, „*cum centrul rezistenței intelectuale și moral-politice îl constituie Iașul*”, firesc a fost ca revista să selecteze și din scrierile lui Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, Luca Pițu ori o piesă a lui Dan Alexe. Despre acesta din urmă aflăm că este refugiat de câteva luni în Belgia. Piesa poartă titlul de *Rămăieni* și este, după cum o apreciază Ierunca, o „*figianadă în miniatură, numai că de data aceasta grotescul, burlescul fantast sunt întruchipate de oameni ai regimului, niște caricaturi ale clișeelelor comuniste, pe care Dan Alexe le manipulează în așa fel încât, până la urmă, ceea ce primează este delirul, sub toate formele lui,*

⁴ „Agora” vol. II, nr. 1, ian. 1989, p. 256; vezi și p. 257: „*În țară, primul pas – adică puterea de a spune NU dictaturii, minciunii, lășității, oportunismului, alibiurilor de tot felul, pseudo-tacticilor, pseudo-realizărilor etc. este o premisă absolut necesară, deși nu suficientă pentru a opri procesul de compromitere gravă a autonomiei societății civile, de trivialisare și încetușare a personalității independente. Cu atât mai necesară devine aici, în condițiile libertății exterioare, puterea de a face pasul al doilea, cel pozitiv, depășind o stare de spirit ancorată predominant în negație*”.

construit de autor pe un portativ inspirat, în care deriva lingvistică stă pe primul plan, născătoare de un absurd saturat”.

Sunt semnalate apoi textele lui Luca Pițu și ale lui Liviu Cangeopol, acestuia din urmă însă, fiind mai puțin cunoscut – tot din motive de cenzură – Virgil Ierunca îi prezintă și câteva repere semnificative ale vieții sale și ale activității de scriitor.⁵

Sunt publicate de către revista „Agora” și două texte ale lui Dan Petrescu, iar Virgil Ierunca, după ce le comentează pe scurt, reproduce și un fragment din *Proiectul de propunere*⁶ („o caricatură a întocmirii unui roman realist-socialist”), text în care, scrie comentatorul, se poate remarca „spiritul parodic al lui Dan Petrescu, în care ironia, strategia fals narativă orientează proiectul spre esența propriei lui deriziuni”.

Înainte de a reproduce editorialul lui Dorin Tudoran din numărul semnalat (*România sau/ și cazul Arpagic*⁷), Cornel Dumitrescu trece în revistă pe câțiva dintre cei care au semnat în acel număr, recunoscându-se în mare dificultate pentru exemplificare, având în vedere valoarea tuturor și interesul pe care îl stârnesc cele scrise. De aceea, ziaristul spune: „Cinstit, nu știm efectiv pe cine să cităm mai întâi din acest al patrulea număr al «Agora», pe profesorul de științe politice și filosoful social Ghiță Ionescu, de la Londra, fost unul dintre excelenții directori ai Europei Libere (...) și autor al valoroasei lucrări «Comunism în România: 1944-1962» (NY, Oxford University Press, 1964), în care, cu un an înaintea dispariției lui Gheorghiu-Dej l-a intuit pe Ceaușescu ca succesor, și care, în câteva pagini, deținește fundamental termenii de ideologie și de partid politic! Sau să amintim poeziile lui Mihai Ursachi, un pisc poetic al generației sale, atât de rar întâlnit, din nefericire, în presa exilului? Am putea trece nepăsători pe lângă portretele lui Petru Dumitriu și Al. Ivasiuc, conturate cu milă critică ca victime ale realismului socialist, pe care l-au servit într-o perioadă de început sau de sfârșit a vieții lor, prezentate de criticul Ion Negoitescu? Numele lui Dan Petrescu, Liviu Cangeopol sau Dan Deșliu, proscrise acum în țară, vor forța ochiul cititorului, mai ales al celui din exil, să se oprească asupra scriiturii lor, pentru a căuta a înțelege mai bine personalitatea celor ce au cutezat să apere de rușine cu pana lor tigma în stare de anestezie a scriitorilor români. Și nu numai români, dacă citim portretul scriitorului Franz Liebhard, «Nestorul literaturii germane din România», șters de faldurile înșelătoare de către William Totok”.

După cum s-a putut observa, am ales pentru prezentarea (în linii foarte generale, totuși) a revistei fondate de Dorin Tudoran o cale indirectă – prin intermediul aprecierilor unuia dintre cei mai îndreptății comentatori ai literaturii exilului, el însuși una dintre vocile cele mai sonore și mai active din exil, Virgil Ierunca. Am ales această cale și pentru a readuce în memoria cititorilor nu numai revista româno-americană, nu numai numele lui Dorin Tudoran, dar și pe acela al comentatorului Europei libere. Și să nu uităm că prezentarea „Agora” se făcuse într-un ziar de certă valoare (ca standard de luptă comunistă, în primul rând, dar și prin rubricile sale și prin prestigiul numelor care

⁵ „Pentru cititorii care nu-l cunosc bine reamintim că Liviu Cangeopol are 33 de ani, a publicat în revistele studențești «Dialog» și «Opinia studențească», precum și în principala revistă ieșeană de cultură, «Convorbiri literare». N-a avut prilejul să-și publice un volum deoarece era prea anti-conformist pentru editura locală Junimea, proprietatea personală a lui Mircea Radu Iacoban (...) La un moment dat, Liviu Cangeopol a întocmit un volum de poeme cu alți confrăți, pe care voiau să-l tipărească pe cont propriu la editura Litera. Prefațat de filosoful Mihai Șora, volumul a fost, bineînțeles, respins. În februarie 1988, Liviu Cangeopol acordă ziarului «Libération» un interviu incendiar, intitulat: «Fiți mulțumit, domnule Ceaușescu! Vei rămâne în istorie». De atunci este permanent urmărit de Securitate”.

⁶ y. Anexa

⁷ În numărul 53, Dorin Tudoran va semna și un alt articol cu referire la această problemă, articol intitulat *Ca la noi la nimeni*. În prima parte, autorul reia cazul romanului *Lolita* – interzis în URSS sub acuzația de pornografie și reconsiderat apoi datorită „unui venerabil expert în literatura rusă veche”, devenit apoi „unul dintre cei mai apropiați prieteni ai ... Răisei Gorbaciov”. În final, Dorin Tudoran se întreabă retoric de ce nu poate fi găsit și la noi un specialist care să explice că volumul Anei Blandiana – *Întâmplări de pe strada mea* – „nu e nimic mai mult decât o carte pentru copii și că autoarea volumașului nu e nici pe departe o răufăcătoare”.

semnaseră număr de număr în paginile ziarului), apărut tot pe pământ american (în condițiile libertății de expresie), „Lumea liberă”.

În linia tot mai asiduă de revalorificare/restituire a fenomenului cultural din exil – atât de intens ținut departe de publicul larg de către autoritățile comuniste – sperăm că această prezentare va adăuga o piatră la conturarea mozaicului ce se cere refăcut pentru cititorii de astăzi – cultura română în ansamblul ei.

“Agora” – “a Glorious Landmark among the Romanian Publications in Exile”

Abstract

For almost fifty years, during the communism, the history of Romanian literature avoided integrating a series of works of the exiled writers or their cultural activity in the countries where they chose to live. The authors' names were prohibited and unfortunately we continue ignoring them (with some exceptions). It could be an exercise of moral responsibility by locating them in the zone of utmost interest for the Romanian culture.

One of the most important manner of Romanian cultural expression in exile was shown in newspapers and cultural magazines; among them there was the one named “Agora” (1987-1993), founded by Dorin Tudoran in the USA.

This paper presents briefly the magazine: its identity, its program, the most important columns and articles. From the very beginning the founder mentioned that “Agora” wasn't an exclusively literary publication, but also a political one, its purpose being to become “a tribune where both external and internal exile to express their thoughts”. Thus, the magazine (unlike others) constantly published literary works or political ideas of the Romanian dissidents who were still living in Romania, such as Dan Petrescu, Liviu Cangeopol, Luca Pițu etc. We can also find, in the column “Romania outside Romania”, many exiled writers (Mihai Ursachi, Nina Casian, Matei Călinescu, Ioan Petru Culianu, Lucian Raicu etc.) publishing poetry, prose, literary or political essays.

Briefly, we can assert that “Agora”, being a real “*glorious landmark among the Romanian publications in exile*”, as one of the Diaspora's representatives, Virgil Ierunca, “Agora” used to call it, must be known better than it is today.